

ZLO, KRIVNJA I PATNJA

TOMISLAV IVANČIĆ

Stručni članak
Primljeno 9/93
UDK 241.12:21

Sažetak

Zlo, krivnja i patnja razmatraju se u ovom članku u četiri podnaslova: zlo, krivnja, patnja i izvor zla, krivnje i patnje. U prvom dijelu razmatra se zlo onako kako ga shvaća filozofija, zatim kršćanska teologija i antropologija, te napokon kako o zlu govori ljudsko iskustvo.

U drugom dijelu se govori o fenomenu krivnje i ona se tumači s filozofskog ili etičkog stajališta, s moralnog ili religioznog stajališta.

U trećem dijelu se istražuje stvarnost i razumijevanje ljudske patnje. Patnja je toliko sveobuhvatna u čovjeku, da se čovjeka može definirati kao "homo patiens".

U četvrtom se dijelu istražuju izvori zla, krivnje i patnje. U tom kontekstu se posebno istražuje stvarnost i pojam ljudske slobode.

Na kraju članka pokazuje se osloboditeljsko djelovanje Isusa Krista i njegove Crkve, ukoliko Krist pobjeđuje zlo, oslobađa od krivnje, liječi čovjekove rane i svaku nemoć, te napokon opravdava čovjeka i daje vječni život.

Zlo, krivnja i patnja su nam istovremeno poznati i nepoznati. Svatko je od nas iskusio zlo u svome životu, ali neprestano upućujemo pitanja odakle zlo, što je zlo, zašto zlo i gdje je kraj zlu. "Mysterium iniquitatis" je zagonetka koju ne možemo do kraja odgonetnuti. Zlo u temelju ugrožava naš život. Budući da ga ne poznajemo, ne možemo ga ni uništiti. Stoga je svaki i najmanji korak prema upoznavanju zla, krivnje i patnje korak prema otklanjanju ugroženosti života i prema većoj slobodi života u nama.

1. Zlo

Zlo u najopćenitijem smislu označuje sve što je protivno dobru. Skolastička filozofija kaže da je zlo pomanjkanje dobra. To znači da zlo nije nešto, nego je pomanjkanje egzistencije. Ili, zlo se može dogoditi samo na nekom dobru, ono krnji dobro, oduzima od dobra, ono je drugim riječima određeno ništavilo tamo gdje bi moralo

biti nešto, nered gdje bi trebao biti red, manjak gdje bi trebala biti savršenost. (Usp. W. Kern, *Übel*, u: LThK 10,430-435)

Zlo zatim doživljavamo kao ugroženost života. Iz nepoznatog smo došli na ovaj svijet i doživljavamo da nam opet nepoznato, bolest i smrt, mogu oduzeti taj život. A život je naša prva i najveća vrijednost te uvjet za sve drugo. Dok imamo život, sve možemo imati. Izgubimo li taj jedini biser, padamo u ništavilo, ništa više nemamo. Zato je ugroženost života, nemoć da ga sačuvamo, najveće zlo koje čovjek zahvaća.

Zlo je ujedno bol, trpljenje, bolest i patnja. Bol i patnja su simptomi ugroženosti života. Oni su znak da u nama ne funkcionira tijelo, duša ili duh, da je nešto poremećeno, da nešto ne radi u skladu s našom naravi. To je znak raspadanja sistema, bilo tjelesnog, bilo duševnog ili duhovnog u čovjeku. Bol je crveno svjetlo koje zove na uzbunu i samoobranu. Tjelesna patnja je

znak da u tijelu nešto ne funkcionira. Duševna patnja je znak da naše duševne moći ne funkcioniraju, dok je moralna patnja znak da naša osobnost, naš duh, a to znači naš odnos s izvorom života, sa Stvoriteljem, ne funkcionira. Takva patnja može poput magle i mraka zahvatiti osjećaje i afekte te nas još više usmjeriti na samorazaranje. Samoubojstvo je znak patnje koja je postala besmislena i okrenula se protiv nas samih, umjesto da nas zove na obranu.

U četvrtom smislu možemo govoriti o zlu kao raspadanju, truljenju, nestajanju, bilo u biološkom, bilo u kemijsko-fizikalnom smislu. Biljke i životinje dolaze na svijet, rastu, a onda se njihov biološki sistem počinje raspadati i one nestaju sa zemlje. Elementi se spajaju i razdvajaju, nastaju novi fizikalni i kemijski procesi kroz koje nestaju stari i nastaju novi oblici. Prirodne katastrofe također mijenjaju lice zemlje: potresi premiještaju tlo, poplave uništavaju pojedine krajeve, oluje, snježne vijavice ili prevelike vrućine uništavaju lice zemlje.

No, postoji zlo u pravom smislu riječi - peti smisao zla - a to je slobodno djelovanje čovjeka u kojem on razara sebe, ljude ili svoj ambijent. Postoji čovjekova slobodna odluka na zlo. Postoji, dakle, čovjekovo slobodno djelovanje u kojem on čini zlo. No, postoji i zlo kao posljedica toga zlog djelovanja u kojem čovjek trpi zlo, bilo onaj koji ga čini, bilo drugi.

Postoji zatim moralno, etičko i religiozno zlo, u kojem čovjek doživljava krivicu, odgovornost za ono što je učinio i u kojem čovjek osjeća tu krivnju pred svojom savješću. To je onda etičko zlo i etička krivnja. Ako se ta krivica doživljava unutar nekog religioznog sistema, onda je to moralno zlo. Ako se krivica doživljava u odnosu prema Bogu, onda je to religiozno zlo. Etičko, moralno ili religiozno zlo stvara u čovjeku osjećaj krivnje, stavljajući ga pred sud savjesti. Čovjek osjeća grižnju savjesti. Savjest razmatra i prosuđuje čovjekovo djelo, optužuje ga i sudi, kažnjavajući ga za zločin. (Usp. Paul Ricoeur, *Colpevolezza, etica e religione*, u: Concilium 6/1970, str. 21-40)

U čovjekovu zlu djelovanju postoji, dakle, dvostruka zloća ili dvostruko zlo: on razara sebe i druge čineći zlo i istovremeno na sebe natovaruje krivnju i strah od kazne za svoje zlo djelovanje. Kad čovjek čini zlo svjesno i dragovoljno, on postaje zao. Ne samo da je njegovo djelovanje zlo, nego je on zao. Slobodno se odlučujući za svoje zlo djelovanje, opredijelio se za

zlo i stao je kao osoba na stranu zla. Takva čovjeka nazivamo zločincem. Osuđujući ga, ne kažnjavamo samo njegovo zlo djelovanje, nego kažnjavamo njega. Tako se zlo koje čovjek čini drugima, okreće protiv njega u obliku kazne ili grižnje savjesti. Zlo, dakle, sa svih strana zahvaća čovjeka. Čovjek je najprije u sebi zao, spleo je zlu osnovu, a onda je tu osnovu izveo u svome djelovanju. Tako je najprije on postao u sebi zao i iz zlog središta svoga srca zlo je djelovao. Tako je njegovo djelovanje postalo zločinačko. Čineći to, svojim djelom razara prirodu oko sebe i društveni svijet. Na taj način svojim moralnim zlom on stvara fizičko zlo. No, odlučujući se za zlo i čineći zlo on biva višestruko kažnjen. Kaznit će ga najprije ljudi kojima je načinio zlo, a onda ga kažnjava Bog što je postao zao, a kažnjava ga i grižnja savjesti, osjećaj krivnje. Zlo se, dakle, poput bumeranga vraća na onoga tko ga čini. Zato je svako zlo djelovanje ne samo razaračko nego i samorazaračko. Najprije ljudi mogu čovjeka fizički kazniti i stoga razoriti njegovo tijelo, a to znači njegov život osudom na smrt. Ili mu mogu zadati tjelesno trpljenje, batinjanje, šibanje, zatvaranje u logor, gladovanje i tome slično. No, čovjek si je zadao i moralno zlo jer trpi odvojenost od Boga, neprijateljstvo prema izvoru svoga života i stoga temeljnu ugroženost ne samo svoga tjelesnog, nego i duhovnog života, a to znači sebe kao osobe naprosto. Istovremeno čovjeka muči njegova savjest, osjećaj krivnje koja razara njegovu podsvijest i njegovo biće. Drugim riječima, krajnji cilj svakog zlog djela je uništenje svega što postoji. No, zlo djelo izaziva otpor u obliku dobrote, u obliku života naprosto, u obliku egzistencije ljudi pa i duhovne srži zločinca. Svako zlo djelo, prema tome, protiv sebe izaziva pravdu, dobro djelo i očuvanje života.

Napokon postoji zlo uosobljeno kao Zli. Postoji duhovna osoba koja je mračna i koja je zavidna čovjeku i njegovu odnosu prema Bogu te želi čovjeka srušiti s tog položaja, a to znači koja čovjeka želi do kraja uništiti. Zli je napasnik, on čovjeka iskušava, on ga zavodi na zlo. Napasnik se u Svetom pismu naziva đavao ili sotona. Zli je zapravo totalna pobuna protiv Boga, protiv svega što je dobro. On je onaj koji ljude muči, koji ih zavodi na otpad od Boga, koji ih želi staviti pod svoju vlast. Isus ga naziva Knezom ovoga svijeta.

Iz svega ovoga proizlazi da u svijetu postoji borba između dobra i zla. Sveti Pavao radije

kaže da je to borba između duha i tijela. No, ta borba između dobra i zla nije borba između dva jednaka počela, božanska, koja bi se između sebe borila. Tako bi to htio izreći maniheizam, a poslije njega i gnosticizam. Kao da u Bogu postoji dobro i zlo koje se u njemu bore. Dobro u apsolutnom smislu je nestvoreno, vječno, ono je egzistencija naprosto. Zlo je međutim, stvorenje koje se urotilo protiv dobra. Zlo je prema tome ograničeno, stvoreno. Zato možemo govoriti da nije borba između dobra i zla u apsolutnom smislu, nego u relativnom, a to znači u stvorenju.

Sveti Pavao kaže da je to borba između duha i tijela (usp. *Gal* 5,16-20). On tijelo shvaća u smislu eona ovoga svijeta, a to znači u smislu zlih duhova oko nas, zlog mentaliteta ili duha vremena koji se želi osamostaliti nasuprot Bogu (usp. *Ef* 6,10-12). Bog je, naime, Duh, kaže Isus, i tko mu se klanja u Duhu i istini treba da mu se klanja (usp. *Iv* 4,24). Bog je apsolutni vječni duh. Oni koji su na njegovoj strani, na strani dobra i egzistencije, jesu duhovni. Oni pak koji se suprotstavljaju tom duhu, egzistenciji i dobru, ili Bogu naprosto, koji se žele unutarstvjski osamostaliti bez Boga, sami sebi biti Bog, koji žele samoostvarenje, koji u sebi traže spas bez Boga, to je svijet ili tijelo u tom samorazračkom bezbožnom smislu.

Odnos tijela i duha možemo razumjeti i u smislu borbe unutar čovjeka između zakona savjesti i zakona tijela. Čovjekovo tijelo naime funkcionira po prirodnom zakonu, a to znači po kemijsko-fizikalnom zakonu. Tijelo zato treba hrane, zraka, pića, treba ga grijati, treba određenu materijalnu hranu da bi funkcioniralo. Budući da pritom u tijelu postoji i užitak, tijelo će često puta protiv sebe sama, radi užitka, uzeti previše hrane ili pića, previše materijalnih dobara radi užitka, a ne radi funkcioniranja prirodnih zakona. Stoga ono postaje samome sebi neprijatelj. S druge strane, da bi došlo do tog užitka, tijelo ne pita da li se to smije uzeti ili ne, da li je neka hrana tuđa, da li je spolni užitak u određenom slučaju nepravedan, da li je znatiželja očiju nedostojna čovjeka. Zato prirodnim zakonima u čovjeku mora vladati moralni zakon. On je viši i on određuje čovjeka kao takva. Ako čovjek radije ukrade nego da bude gladan, on ubija sebe kao čovjeka u moralnom pogledu. No, ako je spreman radije umrijeti od gladi nego ukrasti, ako je spreman radije pretrpjeti nepravdu i biti ubijen negoli drugome činiti nepravdu, onda on ostaje kao čovjek u svom

moralnom redu čist, on sluša moralni zakon. Čovjek, dakle, doživljava da je njegov moralni zakon važniji od tjelesnog užitka. Čovjek je za slobodu i ljubav spreman izgubiti ovaj tjelesni život. Tako se ta dva zakona u njemu suprotstavljaju. Kad se čovjek opredijeli za moralni ili duhovni zakon u sebi, tada je dobar. Ako se opredijeli za zakon tijela, za ispunjavanje svake požudne želje, vrlo često postaje nečovjek, pogazi moralni zakon i ubija sebe.

Krećući se, dakle, između duha i tijela, između dobra i zla, između svijeta i Boga, čovjek doživljava da je slobodan opredijeliti se na jednu stranu. Zato ga njegovo zlo djelovanje čini zlim. A to znači da je njegova sloboda izvor dobra i zla.

No, ovome treba dodati i još nešto. Čovjek koji čini grijeh, rob je grijeha, kaže Isus (usp. *Iv* 8,34). Čovjek može biti vezan zlim i zlom i zato ga činiti. Tada on može razarati, a da nije u tome potpuno slobodan. A ipak, čovjek ne može biti totalno vezan na zlo. Uvijek ostaje jedna slobodna srž, njegove dubine su slobodne da se opredijele za dobro ili za zlo. Tamo gdje se on opredjeljuje, on postaje dobar ili zao. A to znači da u čovjeku ne može postojati prisila koja bi potpuno dokinula njegovu slobodu. Izvana on može izgledati vezan uz zlo, ali iznutra je on još uvijek slobodan reći "ne". Pa i kad izvana čini zlo, još uvijek se može odlučiti protiv zla. To ga opredjeljuje kao dobroga ili kao zloga.

Iz svega ovoga proizlazi da treba razlikovati "malum phisicum i malum morale" - fizičko i moralno zlo. Fizičko zlo je sve ono što stvara patnju, a to znači raspadanje, uništavanje, katastrofe, bolesti i smrt. "Malum morale" je pak zlo koje čini slobodno biće. U moralnom zlu naime postoji odgovornost, krivica i sloboda. Čovjek može nevin trpjeti zlo. No, čovjek može slobodno činiti zlo, i tad nije nevin, nego kriv.

I jedno i drugo zlo izazivaju pitanje smisla zla. Kako Bog može dopustiti da nevina osoba trpi? Ili, kad se radi o moralnom zlu, kako Bog može dopustiti da krivac ne bude kažnjen, ili da krivci i čine zlo i dalje opstaju. Koje su, dakle, dimenzije moralnog zla, dokle nevin mora i može trpjeti nasilje od zlih ljudi? U tom kontekstu nastaje pojam apokaliptičnog zla, sveopćeg razaranja bez kontrole, osjećaj gubitka sigurnog tla, gubitak osjećaja da uopće postoji dobro kao nerazorivo i da postoji Bog.

2. Krivnja

Zloća za koju se čovjek slobodno opredijelio stvara u njemu osjećaj krivnje ili grižnju savjesti.

Prije nego je čovjek postao svjestan da je formalno religiozan, on već doživljava krivicu. Ona je urođena, iskonska, neizbrisiva. To je čovjekov unutarnji sud. Općenito taj sud nazivamo etičkim sudom. Osjećaj krivnje je simptom grijeha u čovjeku. A grijeh je neprijateljstvo prema Bogu. Tako da je svjesni etički osjećaj krivice ujedno podsvjesni osjećaj krivnje prema Bogu. A to znači da je to osjećaj moralne krivice. Etička krivnja je krivica protiv urođenog zakona savjesti u čovjeku koji kaže da se zlo ne smije činiti i da se dobro mora činiti. No, moralna krivnja je osjećaj krivice protiv pozitivnih moralnih zakona neke religije ili nekog društva. Moral pretpostavlja neki pozitivni zakon protiv kojega se netko ogriješio. Tako bismo mogli reći da je osjećaj etičke krivice zapravo osjećaj praiskonske krivnje i praiskonskog zakona o čovjeku. Moralni zakon je pak osjećaj krivnje pozitivnog formalnog zakona i zapovijedi.

No, i jedan i drugi osjećaj krivnje uključuju svjestan ili podsvjestan osjećaj krivice protiv osobnog Boga. Nije to, dakle, samo povreda vječnog ili formalnog zakona, nego je to uvreda koja je stvorila neprijateljstvo između osobnog čovjeka i osobnog Boga. Savjest je tako zapravo izravna veza čovjeka s Bogom. U trenutku osjećaja krivnje čovjek se sastaje s Bogom kao krivac. U osjećaju pak dobrog čina i prijanjanja uz Boga čovjek doživljava Božju ljubav i Božju nagradu pred sudom savjesti. Tako nastaje religiozni osjećaj krivnje. U tome je religiozna dimenzija zla. (Usp. W. Kern, *Übel*, u: LThK 10, 430-435)

Dok je osjećaj krivnje individualna stvarnost, dotle je grijeh kao takav kolektivna krivnja. On naime od iskona leži na čitavom čovječanstvu. On se pojavio s prvim čovjekom i prelazi u sve ljude bez iznimke, pa se čovječanstvo zajedničarski osjeća neprijateljskim prema Bogu. Stoga kao što postoji osobno priznanje krivnje i pokajanje, tako mora postojati i zajedničarsko priznanje krivice i zajedničko pokajanje.

Osjećaj krivnje unosi osjećaj straha. Čovjek nije ugrožen samo od toga što se na njega izliva Božja srdžba, kako to kaže Sveto pismo, ne samo ni zato što je otpao od Boga i prema tome izgubio tlo pod nogama, pa ne ni samo zbog toga što je cijela priroda protiv njega nego i stoga što

su sada i ljudi protiv njega. Kolektivna krivnja stvara kolektivno neprijateljstvo među ljudima. To je osjećaj nezaštićenosti. Sveto pismo to izražava riječima: "Tko me god nađe, može me ubiti." (*Post* 4,14) Zlo je, prema tome, sveobuhvatno i zato je čovjekova krivnja neizmjerana. Stoga mirno možemo reći da ne postoji nikakva mogućnost da se ljudi sami otkupe i spase. Nema religije niti religioznog modela, religiozne forme niti metode kojom bi čovjek mogao sebe spasiti pred Bogom. Jedina mogućnost spasa jest sâm Bog, koji je u svome Sinu Isusu iz Nazareta postao čovjekom, čovjeka otkupio od njegova zla, oslobodio njegovu slobodu, sâm uzeo na sebe njegovu krivnju, opravdao ga, izliječio njegove rane i osposobio ga da postane dionikom božanske naravi. Tek time je čovjek izbjegao zlu. Uskrsnućem Isusovim od mrtvih nastalo je novo čovječanstvo, novo stvaranje svijeta, nova mogućnost čovjeka i time pobjeda nad zlom i smrću, čovjekovim neprijateljstvom prema Bogu.

3. Patnja

Odlučivši se za grijeh čovjek je na sebe uzeo odgovornost za posljedice toga čina. U tome se sloboda pokazuje u svojoj razaračkoj snazi. Preuzimanjem odgovornosti za sve, čovjek se spoznao i proglasio slobodnim. Preuzimajući na sebe negativne posljedice svoga opredjeljenja za zlo, čovjek je pokazao slobodu u svoj njezinoj veličini, ali istovremeno i uništenje te slobode u ropstvu grijeha. Čovjek je uzeo slobodu u svoje ruke i time onemogućio da bude slobodan. Čovjek je ograničeno biće i ne može sâm biti gospodar svoje slobode. Njegova sloboda može izvirati samo iz apsolutne slobode, a to je Bog. U zloupotrijebljenoj čovjekovoj slobodi svi su ljudi postali zli. Isus kaže: "Ako dakle vi, iako zli, znate dobrim darima darivati djecu svoju, koliko li će više Otac s neba..." (*Lk* 11,13).

Čovjek je time upao u patnju. Ona je postala bitna za ljudsku prirodu, ona je toliko duboka koliko je dubok sam čovjek, kaže papa Ivan Pavao II (usp. Ivan Pavao II, *Spasonosno trpljenje* - *ST* br. 2). Ona pripada čovjekovoj transcendenciji. U njoj je čovjek u određenom smislu sudbinski određen da nadilazi samoga sebe. Ona je Neodvojiva od čovjekova zemaljskog življenja (usp. Ivan Pavao II, *ST* br. 3). Patnja u nama potiče sućut, poštovanje, ali istovremeno i

zastrašuje. Strah je također čovjekovo trpljenje u zlu i patnji. Čovjek je tako u svojoj patnji dubok misterij. Svaki je čovjek u svojoj patnji sam. Nitko ne može ući u njegovu patnju, nitko ne može podmetnuti svoja leđa, nitko s njime ne može ući u njegovu smrt. Čovjek je sudbinski sam u patnji.

Ta patnja može biti tjelesne, psihičke i moralne ili duhovne naravi. Medicina se trudi da ublaži čovjekovu fizičku patnju ili da je ponekad ukloni. Psihijatrija se također trudi da lijekovima ili raznim metodama čovjeka oslobodi od njegove psihičke patnje i nemoći da normalno djeluje. No, postoji bol i duhovne naravi. Papa kaže: "tjelesna patnja ostvaruje se kad na bilo koji način 'boli tijelo'. A moralna patnja jest 'bol duše'. Riječ je, dakle, o boli duhovne naravi, a ne samo o psihičkoj dimenziji boli koja prati kako moralnu tako i tjelesnu patnju. Širina i mnogolikost moralne patnje doista nije manja od one tjelesne. No, nju je istodobno teže utvrditi i teže doseći terapijom." (Usp. Ivan Pavao II, *ST* br. 5)

Čovjek je, dakle, u čitavom svom biću zahvaćen patnjom proizašlom iz zloće. Duhovna patnja nije samo njegova grižnja savjesti, nego u duhovnu ili moralnu patnju spada i smrtna opasnost, smrt vlastite djece i osobito smrt jedinca prvorođenca, izostanak potomstva, čežnja za domovinom, progonstvo i neprijateljstvo okoline, prezir i ismijavanje patnika, osamljenost i odbačenost, poteškoća da se shvati zašto zli napreduju, a pravednici trpe, nevjernost i nezahvalnost prijatelja i bližnjih, nesretna kob vlastitog naroda i drugo (usp. Ivan Pavao II, *ST* br. 6).

Budući da je čovjek psihofizička cjelina, to se bol na bilo kojem području njegove osobnosti odražava na cjelinu. Zato kad boli bilo koji organ tijela, tada boli duša, ali trpi i čovjekov duh. Jednako, kada čovjek trpi od grižnje savjesti, onda se javljaju i fizičke bolesti, ali i psihičke. Ako je čovjek psihički bolestan, tada se i to odražava na duhovnom i na fizičkom području. Sveto pismo čak nabroja neke fizičke bolesti koje su nastale na temelju čovjekove moralne ili duhovne patnje. Tako govori o bolestima kostiju, bubrega, jetre, utrobe, srca (usp. Ivan Pavao II, *ST* br. 6; *Iz* 38,13; *Jr* 23,9; *Ps* 31,30; *Job* 16,13; *Tuž* 3,13; *Tuž* 2,11; *Iz* 16,11; *Jer* 4,19; *Job* 30,27; *I Sam* 1,8; *Jer* 4,19; *Ps* 38,37). Zlo, dakle, zahvaća čovjeka u čitavom njegovom biću. Patnja je plod čovjekova odvratanja od Boga, njegova grijeha, njegove krivo usmjerene slobode. Budući da je krivnja i kolektivna, onda znači da

trpljenje prelazi ne samo s jednog područja čovjeka na drugo, nego trpljenje iz jednog čovjeka prelazi u drugoga. I nevina djeca zato pate zbog grijeha Adama ili pojedinih ljudi oko njih. Nevini pravednik mora patiti zbog grijeha drugih koji ga napadaju, ranjavaju i ubijaju. Budući da smo svi na ovoj zemlji grešnici, svi smo dionici iste sudbine, a to znači iste patnje. Zapravo je najteža patnja u kojoj ne vidimo razloga ni smisla.

Tako vidimo da moralne patnje imaju svoju fizičku, a to znači tjelesnu sastojnicu, te se odražavaju na cjelokupnom stanju organizma. Istovremeno vidimo da patnja pojedinca prelazi na druge, jer drugi sućutno ili na bilo koji drugi način pate zbog njega. No, tako i krivica, zbog čovjekove slobode, prelazi u čitavu ljudsku narav, i tako se krivica jednog čovjeka pokazuje u trpljenju drugih ljudi. Zlo, patnja i krivnja, dakle, nisu nešto što se tiče samo pojedinog čovjeka, nego naprosto čovječanstva. To je odrednica ljudske povijesti.

No, u svakom trpljenju, kojem čovjek ne zna razloga ili nije formalno kriv, čovjek doživljava zlo kao uzrok toga trpljenja. Dapače, rječnik Starog zavjeta pokazuje odnos boli i patnje istovjetnim, ali također i trpljenje označuje kao zlo (usp. Ivan Pavao II, *ST* 7).

Čovjek u psihi doživljava tu patnju i to kako patnju tijela, tako i patnju duha. Prema tome doživljava bol, žalost, razočaranje, odbačenost ili čak očaj, već prema težini patnje u nekom svom centru. No, tu su samo simptomi, a ne i uzroci patnje. Stoga patnju treba prvenstveno liječiti u njezinim izvorima. Ovdje ujedno treba naglasiti da čovjekovo postojanje kao takvo nije zlo. Postojanje je u svojoj biti dobro kao što je dobra priroda koju je Bog stvorio. Stvoritelj je dobar i dobra su stvorenja. Prema tome, zlo je nedostatak, ograničenje, iskretanje dobra u prirodi (usp. Ivan Pavao II, *ST* 7). Čovjekova patnja je u tome što ne može sudjelovati u određenom dobru, što je nekako isključen iz toga dobra ili se sam svojim grijehom lišio toga dobra. Tako je zlo uvijek neki manjak koji se odnosi na izvjesno dobro.

Patnja je zapravo određeni svijet. Ona je raspršena u svim osobama, nekako se nalazi i u životinjama i biljkama. Postoji tako, možemo reći, svijet patnje. Ona, naime, ima međuljudske i društvene razmjere.

No, postoji patnja koja se nekako zgusne u pojedinim situacijama i prilikama. Tako je užas-

na patnja u vrijeme rata, ali i patnja koja leži u zabludama naše suvremene civilizacije, kao prijetnja nuklearnim ratom, koja postaje neka vrsta prijetnje samouništenjem. Ta se patnja samo još povećava pojedinim zabludama i ljudskim grijesima.

Osim ovosvjetske patnje čovjeka straši i onosvjetska patnja. Sveto pismo, naime, govori o paklu, čistilištu i o nebu te o grijehu kao o promašaju neba. Pakao predstavlja nezamislive muke. Čistilište također, ali s mogućnošću da one prestanu. Patnja zbog gubitka onoga što bi čovjek trebao uživati, a to znači zbog promašaja neba, u čovjeku stvara užas promašaja njegove slobode. Tako patnja od ovosvjetske postaje ne samo kozmička nego nadkozmička, sveobuhvatna. Zlo i čovjekova krivnja, dakle, pojavljuju se u neizmjernosti patnje. "Mysterium iniquitatis" pretvara se u "Mysterium dolores" - otajstvo grijeha pretvara se u otajstvo trpljenja.

Tu unutarstvetsku i onosvjetsku patnju povećava čovjekova nemoć da se iz nje izvuče. Čovjeka tište zakon i zapovijedi. On bi htio ispuniti zakon, kako bi Bogu bio bliz, ali je zato nemoćan, jer je rob grijeha. Tako ga pravna strana života nagoni na strah od pakla, propasti i promašenosti. On postaje čovjek bez nade. Pokušavajući pak vršiti samo zakon, on upada u legalizam, postaje farizejski bezličan. Jer, njegova krivica nije samo u povredi zakona, nego u povredi osobe. Dakle, već postojanje zakona čovjeka osuđuje i u tome je njegova patnja. Zato Sveto pismo kaže da nas je Isus oslobodio od grijeha, smrti i zakona (usp. *Rim* 6,22-7,6).

Izlaz iz te ukliještenosti u zakon, bezlaznost i beznade jest ljubav. Pojavila se Božja čovjekoljubivost i naučila nas da se čuvamo bezbožnosti i grijeha, kaže sv. Pavao (usp. *Tit* 3,4-7). Čovjekova zagledanost u zakon ne donosi oslobođenje, nego još veće patnje. Naprotiv, njegova zagledanost u Boga, u njegovo lice, u njegovo srce, donosi spas. Ljubav Božja razlivena u našim srcima, po Duhu Svetom koji nam je dan (usp. *Rim* 5,5).

Nema samootkupljenja ni samoostvarenja čovjekova. Čovjek nije po prirodi dobar, kako to želi reći islam. On se također ne može osloboditi patnje, kako to želi po svojoj metodi budizam. On se ne može ni reinkarnacijama, ponovnim rađanjem, osloboditi i iskupiti svoju krivicu, kako to želi hinduizam. Ali, čovjek nije ni beznadan, kako to prikazuje šintoizam. Bog je, naime, Bog nade, ljubavi i milosrđa. Bog je

pravednost, ali i milosrđe. Bog je svoga Sina poslao u svijet da on učini pravdu mogućom, i to na način da Božje milosrđe i praštanje nad čovjekom učini neizmjernim. Zato je oslobođenje od patnje, zla i krivnje samo u Isusu iz Nazareta. Čitava ljudska povijest nema drugog izlaza i drugih vrata. Samo se razni ljudi na razne načine povezuju s Isusom Kristom. Već svojim postojanjem, kaže Ivan Pavao II, svaki čovjek je povezan s Isusom Kristom (usp. *Redemptor hominis*, br. 8 i *GS* 22). Bog je omogućio svakom čovjeku u svom pashalnom misteriju da može doći do spasa, kaže nam koncil (usp. *GS* 22). Kršćanski katekizam nam govori o krstu vodom, krstu želje i krstu krvi. Po krstu želje se dakle svaki čovjek ljudske povijesti može povezati s Isusom Kristom i po tom krštenju biti spašen. Otvorenost svakog čovjeka prema Bogu, prema dobru i pravednosti povezuje čovjeka s djelom Isusa Krista i tako ga spašava. Čovjek tako postaje "anonimni kršćanin", kako kaže K. Rahner, a to znači - kad bi mu se autentično navijestio Isus Krist - on bi ga prihvatio.

Tako patnja dobiva svoj epilog u otkupljenju Isusa Krista. Patnja nema posljednju riječ, nego predposljednju u povijesti čovječanstva i u sudbini svakog čovjeka. Posljednju riječ ima praštanje, pokajanje, pomirenje s Bogom, ljubav u vječnom životu s Bogom.

4. Izvor zla, patnje i krivnje

Gdje je izvor zla? Očito Bog kao apsolutno biće ne može biti zao. Jer, zlo je pomanjkanje dobra. Zlo je mrak, uništenje. Kad bi Bogu nešto manjkalo, kad bi u njemu koji je samo svjetlo, bio mrak, kad bi ga bilo što moglo uništiti, ne bi bio apsolutni, savršeni bitak. Ne bi bio Bog.

Kao prvo, mogli bismo reći da u nekom smislu mogućnost zla leži u tome što postoji ograničeno biće. Ograničeno biće ne može biti apsolutno savršeno. U njemu može biti više ili manje bitka, ono može biti savršenije ili manje savršeno. Njemu u krajnjem slučaju manjka apsolutni, savršeni bitak. Stoga je neka vrsta pomanjkanja već u tome ograničenju stvorenja.

No, pravi izvor zla u čovjeku je njegova sloboda (usp. K. Rahner, *Suende, dogmatisch*, u: *LThK*, 9,1177-1181). Naime, tek kad se čovjek slobodno opredijeli za zlo, postaje zao. Istovremeno treba naglasiti da je grijeh ili čovjekova zloća upravo povreda same slobode. Čineći zlo

čovjek tek tada ulazi u neslobodu. Naime, upadajući u grijeh, čovjek dobiva, prema K. Rahneru, određeni negativni transcendental, a to znači određenu moć koja ga drži u sklonosti ka grijehu. To je upravo ono što Isus kaže: Tko čini grijeh, rob je grijeha. Drugim riječima, onog časa kad se čovjek opredijelio za grijeh, on postaje rob jedne sile grijeha. On više ne može ne grijehiti, otpao je od Boga. Upravo u tome je povreda njegove slobode, odnosno biti njegove slobode. On zapravo postaje neslobodan.

No, njegova sloboda je u tome što se uopće prvi put opredijelio protiv svoje slobode, za grijeh. Odlučujući se protiv Boga čovjek je otpao od Božje svemoći i potpao pod vlast sila kojima je prije vladao. Stari zavjet nas naime izvješćuje da je čovjek stvoren kao gospodar svega stvorenja. "I blagoslovi ih Bog i reče im: 'Plodite se i množite i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze na zemlji!'" (*Post* 1,28). To gospodstvo, vladanje nad prirodom čovjek je izgubio onog časa kad se on sam podložio sotoni. Umjesto da je poslušao Boga, čovjek je radije poslušao njegovog protivnika i zavidnika. Bog je rekao čovjeku da smije jesti sa sveg drveća, samo ne sa drveta spoznaje dobra i zla i drva života. Božji protivnik je, međutim, rekao suprotno: "Zna Bog: onog dana kad budete s njega jeli, otvorit će vam se oči, i vi ćete biti kao bogovi, koji razlučuju dobro i zlo." (*Post* 3,5). Čovjek je, dakle, od gospodara nad prirodom sebe srozao na roba đavlu, a time i prirodi. Umjesto da priroda služi njemu, on je sad morao služiti prirodi. Budući da je Bogu rekao "ne", postao je Božji neprijatelj. Time je sebi onemogućio Božju pomoć protiv Zloga i protiv zla. Tada mu se dogodila neka vrsta smrti, naime, kao da je uništena njegova besmrtna duša. Ili, dobio je smrtnu ranu te još može vapiti Bogu za pomoć. Zato će ga Bog istjerati iz raja kako bi još jednom dobio šansu da se zaželi vratiti i tako popraviti svoj čin protiv Boga (usp. *Post* 3,22). To je otpad od Boga, i to ne samo čovjeka, nego i čitave prirode nad kojom je on trebao vladati. Zbog čovjeka je priroda podvrgnuta raspadljivosti i zlu. A to znači, kad se čovjek podigne, čitava priroda će ponovno postati prijateljska čovjeku, nestat će smrti i patnje.

Čovjekova sloboda je, dakle, došla na kušnju izvana time što je Sotona u obliku zmije čovjeka naveo na otpad od Boga. No, iznutra ima čovjek napast u sebi. To je njegova požuda, "požuda

očiju, požuda tijela i oholost života" (usp. *I Iv* 2,16). U knjizi Postanka se, naime, doslovno kaže: "Vidje žena da je stablo dobro za jelo, za oči zamamljivo, a za mudrost poželjno: ubere ploda njegova i pojede. Dade i svome mužu, koji bijaše s njom, pa je i on jeo." (*Post* 3,6). Dobro za jelo - to je požuda tijela, primamljivo za oči - to je požuda očiju, za mudrost poželjno - to je oholost života. Izvana đavao, iznutra čovjekova požuda. To su dva napasnika protiv kojih se čovjek morao boriti i pokazati se vjeran Bogu. No, on je pao.

Sve zlo što nalazimo u prirodi, a to znači bolesti, smrt, grijesi, zloća, mržnja i katastrofe jesu posljedice toga otpada od Boga. Dok je čovjek bio u prijateljstvu s Bogom, mogao je sve nadvladati. Okrenuvši Bogu leđa, postao je nemoćan protiv svega što ga napastuje. Posljedicu njegova djela opisuje Biblija riječima: "Njima su se otvorile oči, spoznali su da su goli." I sakriju se pred Bogom. Zatim počnu optuživati jedno drugo. Adam optužuje ženu da mu je dala jesti, a žena zmiju da ju je prevarila. Zato će žena imati muke u trudnoći, žudnja će ju tjerati mužu, a on će gospodariti nad njom. Zemlja je prokleta zbog Adamova grijeha i u znoju svoga lica on će jesti kruh svoj. Tako je čovjek bio istjeran iz raja, a to znači da više nije u svom prirodnom ambijentu, nego u tuđem. Tuđi ambijent je njegova šansa da uvidi posljedice svoga neprijateljstva s Bogom i da se zaželi vratiti Bogu. U čovjekovu se grijehu kao nada pojavila Božja milost. To je Božja šansa čovjeku. Jedini smisao čovjeka na zemlji jest ponovno se vratiti prijateljstvu s Bogom.

Sloboda čovjeka ne odnosi se samo na pojedino njegovo djelo koje čini protiv Božjeg zakona. U svojoj slobodi naime čovjek raspolaze svojom sudbinom. On se može okrenuti protiv Boga ili za Boga. A to znači da u njegovoj slobodi leži život i smrt. Čovjek se prema tome u svakom pojedinom činu protiv svoje savjesti odlučuje zapravo protiv Boga, a to znači protiv svoje slobode i protiv svoga života. Upravo u tome radikalnom odvajanju čovjeka od Boga, u tom neprijateljstvu prema Bogu, u tom radikalnom raspolaganju slobodom leži iskonska krivica čovjeka. On, naime, uzima Božje djelo u sebi i oko sebe i odvaja sve od Boga, postavljajući se protiv Boga i sebe postavljajući na njegovo prijestolje. On time vrijeđa uzvišenog, svemogućeg Boga, na neki način krade Božje vlasništvo. Slobodu koju mu je dao Bog preokreće u suprot-

nost, u neslobodu. To je neka vrsta čovjekova samoubojstva. Čovjek je okrenuo svoj život prema stvorenim stvarima, a protiv nestvorenog Boga. U tome je perverzno grijeha i zloće. Ona se okreće prema stvorenju i okreće od Boga. Upravo to raspolaganje vlastitim životom je strahovito Božje povjerenje u čovjeka. No, opredjeljujući se iz toga najvišeg dara koji je Bog dao čovjeku protiv Boga, čovjek najdublje vrijeđa Boga. (Usp. K. Rahner, *Suende*, LThK 9,1179).

Čovjekova sloboda je, s jedne strane, bila protiv vječnoga zakona koji je Bog postavio u savjest čovjeka. No, dirajući u taj vječni zakon, čovjek je dirnuo u neposredni, osobni odnos prema Bogu. Čovjek je od Božjeg prijatelja postao Božji neprijatelj. Ne radi se, dakle, samo o povredi zakona, nego o povredi Boga kao osobe. U tom je još veća zloća grijeha. Dok povreda zakona unosi nered u prirodu i stoga uzrokuje katastrofu, smrt i patnju, dotle neprijateljstvo prema Bogu čovjeka čini nečovjekom, nesposobnim da bude osoba. Čovjek na neki način prestaje biti čovjek. On se pretvara u svoju suprotnost. S njime se čitava priroda kvari i time ugrožava i onemogućuje čovjekov život na zemlji. Otada je povijest čovječanstva povijest patnje, zloće, ratova, masakriranja, mržnje i ubijanja. Otada će čovjek biti čovjeku najveći neprijatelj. I samo povratak k Bogu može čovjeka spasiti od tog neprijateljstva.

No, uz objavu zloće i krivice javlja se objava Božjeg milosrđa. Čovjek nije potpuno mrtav i zato se još može obratiti i popraviti svoju zloću. Bog mu nudi svoju snagu, svoju milost, da izliječi svoju praiskonsku ranu, da iziđe iz svog neprijateljstva prema njemu, da izliječi svoje iskonsko nepovjerenje prema Bogu i tako ponovno stupi s njime u prijateljstvo. Povijest čovječanstva tako postaje povijest borbe dobra i zla, borbe između duha i tijela, između svijeta i Boga. Ta borba se ne odvija samo među ljudima, ona se odvija prvenstveno u čovjekovom srcu. Tu se ta bitka najočitije i najdramatičnije premjestila. Čovjekovo srce je od sada poprište borbe u kojoj čovjek stalno pada i diže se. Onog časa kad u to srce uđe Duh Isusa Krista koji u njemu moli i postaje njegova sloboda, čovjek ima mogućnost da se osovi na noge, da ponovno pogleda Bogu u lice, da se uputi Ocu i da se vrati kao izgubljeno dijete kući. Tako zlo gubi svoju potpunu moć nad čovjekom. Čovjek ima izlaz iz zla u dobro. Na čovjeku je da se neprestano odlučuje za Boga i tako stalno prima njegovu snagu da

pobijedi. Dolaskom Isusa Krista u ljudsku narav, njegovom smrću u kojoj su bili ubijeni naši grijesi i naša smrt, njegovim uskrsnućem u kojem je oživio božanski život u nama, zlo je izgubilo svoju posljednju moć. Knez ovog svijeta je izbačen van i osuđen. Isus Krist je postao snaga ljudske naravi, snaga čovjekove slobode i novi život. On je od sada čovjekov Put, Istina i Život (usp. *Iv* 14,6).

Sloboda stvara u čovjeku dužnost. Sloboda, naime, nije samo moć biranja između dobra i zla, nego je ona i moć činiti dobro. Čovjek je trebao činiti dobro, ostati vjeran Bogu, imati povjerenja u njega. Kad to nije učinio, postao je kriv, ispustio je svoju dužnost, učinio je zlo oko sebe i zlo prema Bogu. Njegov otpad od Boga se karakterizira u tzv. istočnom grijehu. To je neka vrsta transcendentala, neka vrsta egzistencijala koja čovjeku stalno otvara nove i nove krivice i grijeha. Grijeh je sa svojim posljedicama prešao u sve ljude. Čovjekova je sloboda postala slaba, njegova požuda jaka i on je sada podložan napasti na grijeh, na oholost i užitke protiv svoje savjesti.

Čovjek je tako svoju odgovornost proigrao. Njemu je zapovjedbno da ne jede sa drveta spoznaje dobra i zla i sa drva života, a on je jeo sa drveta spoznaje dobra i zla. Tako je otpao od Boga. U njemu je nastalo duboko nepovjerenje prema Bogu. Da ne bi jeo sa drveta života, i tako postao zauvijek proklet, Bog ga izbacuje iz raja i time mu onemogućuje pristup drvu života. U tome je Božja milost i ljubav, u tome je šansa koju Bog daje čovjeku.

No, čovjekova odgovornost za djelo koje je slobodno učinio zahtijeva kaznu. Čovjek se time stavio pred Božji sud. On je najprije stavljen pred sud svoje slobode, pred sud savjesti. Savjest mu pokazuje da je mogao činiti drugačije, mogao je činiti dobro, a činio je zlo. Zbog toga zla on osjeća da ga savjest osuđuje. Ta osuda traži kaznu. Treba nadoknaditi zlo koje je čovjek načinio svojom slobodnom odlukom. Treba ispraviti vječnu pravdu koja je time povrijeđena. No, ta vječna pravda je samo u Božjoj mogućnosti. Čovjek, naime, nije povrijedio čovjeka i neko stvorenje, nego apsolutno biće, Boga. Što je veće biće koje vrijeđamo, to je veća uvreda. Čovjek, dakle, nije sposoban ispraviti tu uvredu. Božja milost se javlja u tome što Bog obećaje da će doći pokoljenje od žene koje će u konačnici zmiji, sotoni, zgaziti glavu. "Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, roda tvog i roda

njezina: on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu." (*Post* 3,15). Jedan plod žene doći će koji će učiniti pravdu opet mogućom. Čovjeku, dakle, u njegovu zlu ostaje opet nada. On je pao, on je u mraku, on je podložan grijehu i smrti, ali mu ostaje nada. A to su vrata prema izlazu iz zla, iz smrti u život.

Osjećaj krivice je zapravo praiskonski, prirodni osjećaj u čovjeku. No, on može postati i psihopatološki osjećaj krivice, ili krivi osjećaj krivnje. Čovjek može postati skrupulozan, tako da njegova krivica raste u neizmjerne i da on ne vjeruje da je itko može popraviti. On bi želio u svakom činu svoga života biti čist i bez grijeha, a to je nemoguće. Stoga svaki grijeh samo povećava njegovu skrupuloznost, njegova bolest postaje sve veća, krivica tako velika da mu preostaje jedino spas u samoubojstvu. Većina samoubojica osjeća upravo krivicu kao razlog samoubojstva. Tako se zlo u čovjeku služi samom njegovom krivicom da ga načini psihički i duhovno bolesnim i da ga potpuno razori.

S druge strane, osjećaj krivice može čovjeka natjerati da pomisli da mu nema spasa, da mu Bog neće oprostiti. On vidi neizmjernost svoje krivice i nemoć da je sam popravi. S druge

strane, ne može vjerovati da mu Bog može oprostiti, vjeruje da je njegova krivica veća od Božjeg milosrđa. Tako upada u grijeh protiv Duha Svetoga. Tako se u čovjeku otvaraju ponori zla iz kojih nema izlaza. Svojom smrću na križu Isus je sišao do pretpakla, do najnižih predjela čovjeka, kako bi čovjeka iz tih predjela oslobodio, kako bi ga iz njegova zla podigao u uskrsnuće. Isus Krist zato ostaje jedina nada čovječanstva, jedini čovjek ljudske povijesti zbog kojeg čovjek može preživjeti svoju krivicu, svoju muku i nepravdu. Ili, kako kaže Dietrich Bonhoeffer, samo zato se isplati biti čovjek, što je na ovoj zemlji živio Isus iz Nazareta. Zato što postoji Isus Krist, čovjek se može pomiriti s Bogom. No, kao što se čovjek jednom odlučio na zlo, sad se mora odlučiti na dobro. Njemu je to moguće, jer mu je Isus Krist dao tu snagu njegove slobode. Isus Krist se, naime, svojim utjelovljenjem povezo sa svakim čovjekom (usp. Ivan Pavao II, *Redemptor hominis*, br. 8). Na čovjeku je da prizna svoju krivicu, da se pred Bogom na taj način ponizi, da se pokaje i zaželi biti nov. U tom trenutku pokajanja i priznanja u njega se ulijeva sva milost opravdanja i pomirenja koje je Isus svojim otkupljenjem donio čovječanstvu.